ग्रंथपरिचय

'रत्नकरण्ड-उपासकाध्ययन' अथवा सर्वत्र ज्याला रत्नकरण्ड-श्रावकाचार या नांवाने ओळखतात असा हा ग्रंथ-श्रावकाचार कथन करणारा पहिला प्राचीन ग्रंथ होय. समंतभद्र स्वामींनी तो रचिला आहे. याची हस्तलिखित प्रत नाही असा दिगंबर जैनांचा शास्त्रभांडारक्वचितच आढळून येईल. यावरून पूर्व काळांत याची केवढी प्रसिध्दी व मानमान्यता होती याची कल्पना येण्यासारखी आहे.

हा ग्रंथ मूळस्वरुपात म्हणजे संस्कृत भाषेत तसेच हिंदी व मराठी भाषेत अनेकवेळा भाषांतरासह प्रसिध्द झाला आहे. या ग्रंथात श्रावकाचाराचे थोडक्यात पण मुद्देसूद वर्णन असून सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान व सम्यक्चारित्ररुपी रत्नत्रय धर्माचे स्वरुप सांगितले आहे. हा धर्म समजून घेऊन त्याची यथाक्रम आराधना केल्यास श्रावकांना क्रमाने मुनिव्रत पाळण्याची योग्यता येते व मुनिव्रतानंतर सर्व कर्माचा क्षय करुन मुक्त होता येते. या उलट जर मिथ्यादर्शन, मिथ्याज्ञान आणि मिथ्याचारित्र ही आचरली जातील तर संसारपरिभ्रमण चुकविता येणार नाही. विद्यमान असलेल्या अनेक श्रावकाचार ग्रंथापैकी हा आद्य ग्रंथ होय. पंडित जुगलकिशोर मुख्तार यांच्या मते संस्कृत यांच्या मते संस्कृत हाच पहिला ग्रंथ होय.

मूल ग्रंथात सम्यग्दर्शनादि तीन अंगाचे वर्णन थोडक्यात सात विभाग पाडून केले आहे. पहिल्या विभागात सम्यग्दर्शनाचे संपूर्ण वर्णन केले आहे. सत्यार्थआप्त, आगम व गुरु यांजवर तीन मूढता व आठ गर्व यांनी रहित व आठ अंगांनी सहित अशी श्रध्दा ठेवणे याला सम्यग्दर्शन म्हटले आहे. त्यानंतर आप्त, आगम व गुरु यांची लक्षणे, लोकमूढता, देवमूढता व पाखंडिमूढतांचे स्वरुप, ज्ञानदि आठ मंदाची नावे व नि:शंकितादि आठ अंगाचे महत्वपूर्ण स्वरूप वर्णिले आहे. याशिवाय वीतरागी जीवच हितोपदेशी कसा असतो, अठरा दोष नाहीसे करणाराच वीतरागी कसा ठरतो आणि अंगरहित सम्यग्दर्शन जन्म-संततीचा नाश का करू शकत नाही, धार्मिक पुरुषांचा अनादर म्हणजेच धर्माचा अनादर इत्यादि विषय आणि सम्यग्दर्शनाचा महिमा याचे फार सुंदर वर्णन केले आहे.

दुसऱ्या विभागात सम्यग्ज्ञानाचे लक्षण सांगून त्याला विषयभत असलेल्या प्रथमानुयोग, करणानुयोग, चरणानुयोग व द्रव्यानुयोग या वेदांगज्ञानाचे सामान्य लक्षण सांगितले आहे.

तिसऱ्या विभागात सम्यक्चारित्र धारण करण्याची पात्रता व आवश्यकता यांचे प्ररुपण करतांना हिंसा, असत्य चोरी, मैथुनसेवन व परिग्रहरूप पापप्रणालिकेपासून विरक्त राहण्याचा उपदेश दिला आहे. पापामुळे मनुष्य संसारात अडकतो आणि पापे रागव्देषामुळे होतात. म्हणून रागव्देषांपासून निवृत्ती याचेचे नांव सम्यक्चारित्र असे आचार्यांचे तर्कशुध्द प्रतिपादन आहे. चारित्राच सकल-चारित्र व विकल-चारित्र असे दोन भेद करुन सकल-चारित्र हे सर्वसंगविरत महाव्रती मुनीकरिता असल्याचे सांगितले आहे आणि विकल-चारित्र हे ससंग सागारासाठी असल्याचे सांगितले आहे. विकल-चारित्रांत पांच अणुव्रते आणि सप्तशील यांचा अंतर्भाव केला आहे. या बाराही व्रतांची लक्षणे आणि त्यांचे अतिचार याचे वर्णन अत्यंत सुटसुटीत आणि स्पष्ट दिले आहे.

चौथ्या विभागांत दिग्व्रत, अनर्थदण्डव्रत व भोगोपभोग - परिमाण या गुणव्रतांचे वर्णन अतिचारांसह दिले आहे. अनर्थदण्डव्रत आणि त्याचे पापोपदेश, हिंसादान, अपध्यान, दु:श्रुति व प्रमादचर्या हे पांच भेद आणि भोगोपभोग-व्रतातील विशिष्ट प्रकारच्या त्यागाचा विधी व यम नियमाचे स्वरुप यांचे वर्णन सुक्ष्मपणे केले आहे.

पाचव्या विभागात देशावकाशिक, सामायिक, प्रोषधोपवास व वैय्यावृत्य या चार शिक्षाव्रतांचे वर्णन त्यांच्या अतिचारांसह केले आहे. सामायिक व प्रोषधोपवास यांचा विधी अतिसूक्ष्मपणे सांगितला आहे. सामायिकाच्या वेळी गृहस्त हा यतिभावाला प्राप्त होतो आणि चेलोपसृष्ट म्हणजे उपसर्ग करुन ज्याला वस्त्र नेसिवलेले आहे अशा मुनीप्रमाणे शोभतो असे भावपूर्ण वर्णन केले आहे. त्यानंतर दान, पूजा, यांचा विधी सांगितला आहे. दानाचे आहार, औषध, ज्ञान व अभय याप्रमाणे चार प्रकार करुन त्यात पूर्णपणे सामाजिक व धार्मिक दृष्टी ठेवली आहे.

सहाव्या विभागात व्रतपंचक-परिपूर्ण अशा सल्लखनेचे स्वरुप आणि आवश्यकता दाखवून सक्षेपात समाधिमरणाचा विधी दाखविला आहे. सल्लखनेचे फळ जो मोक्ष, त्यातील निरितशय सुखाचे वर्णन आचार्यांनी अत्यंत काव्यमय केले आहे.

सातव्या विभागांत श्रावकपादांचे (अकरा प्रतिमा यांचे) क्रमश: वर्णन केले आहे. उत्तर प्रतिमेत पूर्वप्रतिमेतील संपूर्ण गुणांचा सद्भाव दाखविला असून अकरा प्रतिमांच्या पालनाने परिणआमिवशुध्दि होऊन क्रमश: जीव सर्वसंग-परित्याग करण्यास पात्र होतो. या प्रतिमांत सहावी रात्रभोजन त्याग प्रतिमा सांगितली असून, अहिंसेशी तिचा निकट संबंध असल्यामुळे, तिचा व्रतरुपात अवश्य स्वीकार व्हावा असा त्यात हेतू आहे.

याप्रमाणे मूळ ग्रंथात स्वामींनी श्रावकधर्माचे जे वर्णन केले आहे ते अत्यंत ह्रदयग्राही, समीचीन, सुखमूलक व प्रमाणिक आहे. हा ग्रंथ खरोखरीच धर्मरत्नांची लहानशी पेटी आहे. तदनरुप त्याचे नांवहि 'रत्नकरण्डक' टेवळ्यात आले आहे ते अत्यंत सार्थ व मार्मिक आहे.

श्रीप्रभाचंद्राचार्यांची टीका

या ग्रंथावर श्रीप्रभाचंद्राचार्यांची संस्कृत टीका आहे. ती माणिकचंद ग्रंथमालेत मूळ ग्रंथासह प्रसिध्द झाली आहे. हे प्रभाचंद्र न्यायकुमुदचंद्र व प्रमेयकमलनार्तंड यांच्यावर टीका लिहिणारे नव्हते. प्रभाचंद्र या नावाचे जवळ जवळ पंधरा आचार्य वेगवेगळ्या कालांत झाले आहेत. त्यातून आध्यात्मिक व न्यायप्रचुर ग्रंथावर टीका लिहिणारे आचार्य प्रभाचंद्र या टीकेचे कर्ते असावेत. असे या ग्रंथाची भाषा व साहित्य यावरू न दिसून येत नाही असे पं. जुगलकिशोरजींचे मत आहे.

पंडित सदासुखजी व त्यांची हिंदी टीका

पंडित सदासुखजी (विक्रमसंवत् १८५२ ते १९२३) रा. जयपूर यांनी हिंदी भाषेत या ग्रंथावर सविस्तर टीका लिहीली आहे. त्यांच्या टिकेचाच मराठी अनुवाद आज आपल्या पुढे ठेवीत आहोत. पंडित सदासुखजी यांच्या ग्रंथाचा उत्तरेकडील जैनसमाजात फार प्रसार झाला व सर्व सामान्य लोकांना सुध्दा त्यापासून स्वध्यायाचाच लाभ झाला. क्षावकधर्माचे यथार्थ ज्ञान आगमपरंपरेला धरू न कसे असावे हे लोकांना कळले. पंडितजींचा सामान्य जैन समाजावर हा फार मोठा उपकार झाला. पंडितजींचे चरित्र स्वतंत्र यापुढे संक्षिप्त दिले आहे, त्यावरुन त्यांच्या कार्याची आणि महत्तेची कल्पना येईल.

मराठी भाषेत धर्मग्रथांचा अभाव

महाराष्टांत जी जैन लोकसंख्या आहे त्यांना नित्यस्वाध्यायाच्या उपयोगी अशा धर्मग्रंथांच्या भाषांतराची प्रकाशने फार थोडी झाली आहेत. हिंदी भाषा पंडितांनी उत्तर प्रदेशात जैनागमांतील बहुतेक प्रसिध्द अशा सर्व आध्यात्मिक, व्यवहारिक व पौराणिक ग्रांथांची स्वभाषेत रुपांतरे केली आहेत. त्यामुळे तिकडील सर्वसामान्य लोकांच्या स्वाध्याचाची सोय झाली. इकडील लोकांपेक्षा तिकडील लोकांत धार्मिक ज्ञानही अधिक आहे तसा इकडे प्रकार झाला नाही. पन्नास-साठ वर्षापूर्वी इकडच्या भागांत स्व. तीर्थस्वरुप हिराचंद नेमचंद यांनी मराठी भाषेत धार्मीक ग्रंथ प्रसिध्द करण्याचा प्रघात सुरु केला. त्यानंतर स्वर्गीय धर्मवीर श्री रावजी सखाराम दोशी यांनी प्रतमानुयोगातील पुष्कळ ग्रंथांची प्रकाशने करुन लोकांस ऋणी करुन ठेविले आहे. अद्यापि अशा अनुवाद ग्रंथांची या भागात अत्यंत जरूरी आहे. शिक्षणप्रसाराने लोकांत वाचनाभिरुची उत्पन्न झाली आहे. अशावेळी सरळ व सोप्या भाषेतील धर्मग्रांथांची आवश्याकता अधिकाधिक वाटू लागली आहे.

अनुवादाचे मराठी रुपांतर

४१ वर्षांपूर्वी आम्ही या ग्रंथाचा स्वध्याय करीत असतांना त्याचा जो परिणाम आमच्या मनावर झाला त्यामुळे आमच्या पुढील आयुष्याचे शील बनले. ज्या ग्रंथामुळे आमच्यावर हा महान उपकार झाला त्या ग्रंथाचे समाजाताली आबाल-वृध्तांसाठी मराठीत भाषांततर झाल्यास सहज रीतीने धर्माची तत्त्वे समजून त्याप्रमाणे सदाचार प्रवृत्ती उत्पन्न होईल असे वाटून, आमची अनुवाद करण्याची योग्यता नसतांही तो करण्याचे योजिले. संकल्पानुसार प्रत्यही दोन तीन पाने लिहून तो ग्रंथ संवत १९६९ चैत्र वद्य १० ला पूर्ण केला. पण आजपर्यंत तो प्रसिध्द करण्याचा प्रसंग आला नाही. यांचे कारण आमची योग्यता नव्हती व पूर्व वयात एवढा मोठा खर्च करुन पाचशे पानांचा ग्रंथ प्रसिध्द करण्याचे सामर्थ्यहि नव्हते. तसेच त्यावेळी स्वत:च्या अपूर्ण ज्ञानामुळे व परभाषेतून स्वभाषेत चांगली रचना करण्याच पात्रतेचा अभाव असल्यामुळे तो प्रकट होऊ शकला नाही.

प्रकाशनाचा हेतू

श्री समंतभद्र स्वामींनी मूळ ग्रंथ सात विभागांत वर्णिला आहे हे वर सांगितलेच आहे. परंतु पंडित सदासुखजींनी या ग्रंथाचे चार विभाग करुन विस्तृत विवेचन केले आहे. ते अगदी सोप्या भाषेत असून साधारण लिहिता वाचता येणाऱ्याला सुध्दा समजण्यासारखे आहे. द्विरुक्ती हा साहित्यांत दोष असला तरी सर्व साधारण लोकांच्यासाठी तो दोष सुध्दां मोठी माणसे पत्करतात. या दृष्टीने पुरुक्ती इष्टापत्तीच मानली पाहिजे. या ग्रंथाची रचना विद्वान पंडितांसाठी नसून सामान्य लोकांसाठी आहे व त्यांच्यासाठीच हा ग्रंथ प्रकाशिला जात आहे.

टीकेची रुपरेषा

यांत सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान व सम्यक्चरित्र या रत्नत्रय धर्माचे स्वरुप सांगून विशेषत: शेवटच्या भावनाधिकारात चारित्राचे विस्तृत वर्णन केले आहे. त्यामुळे या ग्रथांचा स्वध्याय केल्याने श्रावकधर्माची स्पष्ट रुपरेषा व

अहिंसा धर्माची क्रमशः परिपूर्ती कशी करता येईल याची कल्पना वाचकांच्या लक्षांत येते. तसेच शेवटच्या भावनाधिकारात धशधर्म, षोडशकारण भावना, व्रतांचे अतिचार, चतुर्विध दान, ध्यान, सल्लेखना-मृत्युमहोत्सव व शेवटी अकरा प्रतिमांचे वर्णन आले आहे. त्यावुन जैन श्रावकांनी आपला आचार विचार व्यवहाराला व शक्तीला अनुसरुन कसा ठेवावाव व क्रमषः रागव्देष कसे कमी करावेत याचे ज्ञान होऊ शकते. शक्यतो या मार्गाने आचरण करण्याचे योजिले तर शेवटी सर्वसंग परित्याग करुन मुनिव्रत धारण करण्याची पात्रता येते व त्यामळे जन्म-मरणाच्या फेर्यातून सुटून अंतिम निर्वाण प्राप्त करुन आत्मकल्याण करुन घेण्याचा मार्ग स्पष्ट होतो.

पंडित सदासुखजींच्या मतांतील भिन्नता

पं. सदासुखजी हे तेरा पंथाचे अभिमानी होते, ही गोष्ट त्यांच्या चरित्रावरुन स्पष्ट होते. मूळ संस्कृत ग्रंथात तेरा पंथ किंवा वीस पंथ याचा उल्लेख नाही. हे पंथ दोन तीनशे वर्षात उत्पन्न झाले आहेत. त्यांच्या अतिअभिनिवेशामुळे जिनशासन-रक्षक क्षेत्रपाल, पद्मावती वगैरे देवतांच्या पूजनासंबंधी त्यांनी अत्यंत कटु टीका केली आहे आणि पूजा करण्याऱ्यास मिथ्यात्वी म्हटले आहे. त्यांच्या या मताची शास्त्रोक्त पध्दतीने चिकित्सा होणे आवश्यक आहे.

पूजा शब्दाची ओढाताण

वस्तुतः पूजन शब्दाच्या अर्थाची ओढाताण केल्यामुळे हा गैरसमज उत्पन्न झाला आहे. आधुनिक पंडितांत अज्ञाने लोकांच्या पूजेचे विकृत स्वरुप पाहून त्याचा निषेध करण्याची प्रवृत्ती वाढली. याला कारण त्यांना असे वाटले की, याचा निषेध केल्यामुळे पूजेसंबंधी धमर्ज्ञान-पराडमुख बहुजन समाजाच्या ज्या विकृत समजुती आहेत त्या दूर होतील.

वास्तविक क्षेत्रपालादिक देव जिनभक्त असल्यामुळे सम्यग्दृष्टी म्हणिवले जातात. सम्यग्दृष्टि पुरुषांचा आपण जसा सन्मान करतो तसेच सम्यग्दृष्टी क्षेत्रपालादिक देवांचा सन्मान करणे यात वावगे काय आहे? व्यवहारात परस्परांशी सभ्यतेने वागण्याचे संकेत अथवा नियम जसे रुढीनी निर्माण होतात तसेच परमार्थातही वागणुकीचे काही संकेत अथवा नियम ठरलेले असतात. प्राचीन आचार्यांनी भगवंताचे पंचकल्याणिक महोत्सव कसे करावेत, समवसरणामध्ये दशदिक्पालादिक देवांच्या योग्यतेप्रमाणे त्याच्या वैभवाला व त्या सभेला शोभतील अशी स्थाने कशी निर्माण करावीत, प्रत्येकाने आपल्या योग्यतेप्रमाणे कोठे उभे रहावे व बसावे व कोणी कोणती कामे करावीत याची व्यवस्था सौधर्म इंद्राला करावी लागते. स्वर्गातील देवांतहि त्यांच्या वैभवाला अनुसरून स्थाने न ठरविल तर सभेची मांडणीच व्यवस्थित होणार नाही. यामुळे जी व्यवस्था करावी लागली ती निरर्थक होती असे म्हणता येणार नाही. योग्यतेप्रमाणे सन्मान करणे यालाही पूजाच म्हटले गेले तरी ती पूजा आणि जिनेंद्र भगवंताची पूजा यांत कधीच साम्य मानले गेले नाही.

दोघांची योग्यता सारखी मानलेली नाही.

देवाधिदेव भगवंताची पूजा, त्या पूजेचा विधी, त्याचे मंत्र यांचा संबंध क्षेत्रपालादि देवांशी लावून त्यांची पूजा, विधी व मंत्र यांचा निषेध केला व पूजा करणऱ्यांना मिथ्यात्व म्हटले. पण जिनेंद्र भगवंतांच्या पूजेच्या मंत्रात आणि शासनदेवतेच्या पूजेच्या मंत्रात अंतर आहे. ते दोन्ही मंत्र असे आहेत.

(नमो (र्हते परब्रह्मणे श्रीमदर्हत्परमेष्ठिने जन्मजरामृत्युनिवारणाय जलं निर्वपामीति स्वाहा।

(ऱ्ही सर्वाह्णयक्षाय इदमर्घ्यं, पाद्यं, जलं, गंधं, अक्षतान्, पुष्पं, चरूं , दीपं, धूपं, फलं, बलिं, स्वस्तिकं, यज्ञभागं च यजामहे प्रतिगृह्यताम् २ स्वाहा।।

यावरून श्री अर्हंतपरमेष्ठींना 'निर्वपामि' व क्षेत्रपालांना 'प्रतिगृह्यताम्' असे वेगवेगळे शब्द योजिल्याचे स्पष्ट दिसते. दोघांचाही दर्जा आचार्यांनी एक मानला नाही. हे उघड असतांना पूजा शब्दाचा रूढ अर्थ घेऊन दोन्हीही पूजा एकच आहेत असा गैरसमज करून घेतला गेला. 'येशस्तिलक' ग्रंथात आठव्या आश्वासांतील ३९७ पृष्टांत श्रीसोमदेवाचार्यांनी -

देवं जगत्रयीनेत्रं व्यंतराद्याश्च देवाताः। समं पूजाविधानेषु पश्यन्दूरं व्रजेदधः।।

असे म्हटले आहे. यावरून दोघांना समान समजू नये. आचार्यांनी दोघांनाही समान समजणारा दुर्गतीला जातो (अधः व्रजेत्) असे म्हटले आहे. यानंतरच्या पुढील ऱ्लोकात अशा देव-देवतांची आराधना कां करावी याचे कारण त्यांनी खालीलप्रमाणे दिले आहे.

ताः शासनाधिरक्षार्थं कल्पिताः परमागमे ।अतो यज्ञांशदानेन माननीया सुदृष्टिभिः।।

तच्छत्तसनैकभक्तानां सुदृशां सुव्रतात्मनाम। स्वयमेव प्रसीदन्ति ताः पुंसां सपुरंदाराः।।

जिनशासनाचे रक्षण करण्यासाठी परमागमात, पूजाप्रतिष्ठादि - शास्त्रांत त्यांची योजना केली आहे. ज्याअर्थी त्यांची योजना त्या शास्त्रांत केली आहे त्याअर्थी ते माननीय आहेत. सम्यग्दृष्टी पुरुषाने योग्य असा त्यांचा आदर करावा. जिनशासनभक्त सम्यग्दृष्टी व व्रतिक पुरूषांवर ते स्वतः इंद्रासह प्रसन्न होतात.

शासनदेवता सम्यग्दृष्टी आहेत.

वरील ऱ्लोकाचा अर्थ नीट ध्यानात घेतला तर आपणांस दिसून येईल की, आचार्यांनी शासनदेवतांना सम्यग्दृष्टी म्हटले आहे. असे देव मिथ्यादृष्टी नसल्यामुळे त्यांची पूजा करणें, आदरसत्कार करणे हे मिथ्यात्व ठरत नाही. आचार्यांनी त्यांना माननीय हा श्बद लावून त्यांची योग्यता ही भगवंताहून भिन्न आहे व त्यांची पूजा सुद्धा निराळ्याच हेतूने केली जावी हे सुचविले आहे. या देवता इष्टदेवता आहेत. त्यांचा आदरसत्कार त्यांना आवाहन करून करावा आणि मग भगवंतांच्या पूजेस प्रारंभ करावा. यामुले पूजा निर्विघ्न पार पडेल.

स्थापनेचे कारण

प्रतिष्ठापाठात नेमिचंद्राचार्यांनी समवसरणात यक्षदेवाची स्थापना करण्याचे कारण सांगितले आहे. ते असे -

इन्द्रो जिनेन्द्रोत्तमशासनस्य त्राणे प्रवीणं प्रतिशासनार्हम्।
न्ययुङक्त सत्कृत्य यमादरात्तं न्यसामि यक्षं जिनसव्यभागे ।।१।।

जिनशासनो रक्षण करण्याच्या कामी प्रवीण व मिथ्यादृष्टी जनांना शासन करणाऱ्या यक्षाचा आदर (सत्कार) करून प्रेमाने त्याला जिनेश्वराच्या उजव्या बाजूला इंद्राने स्थापन केले, तसे मी ही प्रभूच्या उजव्या बाजूला त्याची स्थापना करतो.

समान पूजन - द्रव्यामुळे दर्जा समान नसतो.

कोणाही सभ्य पुरुषाचा व्यवहारात अक्षत, कुंकुम, फल, पुष्पादिकांनी सन्मान केला जातो, तसेच देवदेवतांची पूजा करतांना अक्षत-चंदनादि अष्टद्रव्यांनीच पूजासन्मान केला जातो. सन्मानाची द्रव्ये प्रतिम असल्यामुळे त्याच वस्तू दिल्या गेल्या तरी कमी अधिक दर्जाचा विचार मनात आणूनच त्या दिल्या जातात. म्हणून समान द्रव्ये अर्पण केली गेल्याने त्यांचा दर्जा समान मानला असे होत नाही. अज्ञानी लोकांना हा दर्जा समजत नसल्यामुळे ते जर अशा तऱ्हेने वागत असतील तर पंडित व शहाण्या लोकांनी त्यांना देवाधिदेव व व्यंतरदेव यांतील फरक समजावून सांगून त्यांचे अज्ञान दूर करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे व आचार्य परंपरेतील पारमार्थिक संकेत समजावून दिले पाहिजेत, म्हणजे सम्यग्दर्शन प्राप्त होवून त्यांचा उद्धार होईल.

पूजा व वन्दना या शब्दातील अंतर

पूजा (सत्कार) व वन्दना या शब्दात मोठे अंतर आहे. ते ध्यानात घेऊन विचार केला असतां सामान्यत: नैष्ठिक गृहस्थ आपल्या सहधर्मियांचा आदर करील, पण वन्दना करणार नाही. श्री समंतभद्र स्वामींनी श्रावकाचाराच्या शेवटी ज्या अकरा प्रतिमा सांगितल्या आहेत त्यात दर्शन प्रतिमादि प्रतिमा धारण करणारा श्रावण नैष्ठिक म्हणविला जातो व त्यामुळेच पं: आशाधरांनी

श्रावकेणांपि पितरौ गुरू राजाप्यसंयता: । कुलिंगिन: कुदेवाश्च न वन्द्या: सो(पि संयतै: ।।

श्रावकाने मातापितर, गुरू राजा, कुलिंगी साधू व कुदेव हे असंयत असल्याने त्यांची वंदना करू नये असे म्हटले आहे. कारण तो आतां संयमी बनला आहे.

शासनदेव कुदेव नव्हते.

यात कुलिंगी व कुदेव या शब्दात शासनदेवतांचा अंतर्भाव होत नाही. ते जिनभक्त व जिनशासन रक्षक असल्याने सम्यग्दृष्टी अर्था पाक्षिक श्रावकासारखेच असंयमी आहेत. म्हणून इतर श्रावकांप्रमाणे त्यांचा पूजन-प्रारंभी आदर करणे यात काही वावगे नाही. पंडित लोकांनी 'श्रावक' म्हणजे संयमी असा अर्थ घेऊन त्यांनी असंयमी अशा शासन देवतांची पूजा (आदर) करणे मिथ्यात्व आहे असे मानले आहे. पण प्रतिमा धारण केल्याशिवाय श्रावक संयमी अथवा नैष्ठिक म्हणविला जात नाही. अशा संयमी पुरुषांची प्रसंगोपात्त देवांनी पूजा केलेली उदाहरणे शास्त्रांत आहेत. पण असंयमी श्रावकांची पूजा केल्याच्या कथा आढळून येत नाहीत. म्हणून सामान्यत: मनुष्यमात्र श्रावक म्हणजे संयमी असा अर्थ घेऊन देवांनी त्यांची पूजा केली पाहिजे. श्रावकाने असंयमी देवाची पूजा करू नये असा आक्षेप केला आहे. तो केवळ सांप्रदायिक अभिमानाचा द्योतक आहे.

भरताने चक्ररत्नाची पूजा केली.

श्री-जिनसेन स्वामींनी महापुराणात साम्राज्यक्रियेचे वर्णन करतांना

दिव्यास्त्रदेवताश्चामूरांराध्याः स्युर्विधानतः। ताभिश्च सुप्रसन्नाभिरवश्यंभावुको जयः।।

अर्थात दिव्य अस्त्र व देवताचे विधानपूर्वक आराधन करावें व त्या प्रसन्न झाल्यास सहज रीतीने युद्धात अवश्य जय प्राप्त होतो असे म्हटले आहे. यावरू न अनेक क्ष त्रियांनी युद्धप्रसंगी जय प्राप्त होण्याच्या इच्छेने देवतांचे आराधन केल्याच्या पुराणात कथा आहेत. फार कशाला खुद्द भरतचक्रवर्तीने आयुधशाळेत 'चक्ररत्न' प्राप्त झाले त्यावेळी त्याची पूजा केल्याचाहि उल्लेख आहे.

अथ चक्रधरः पूजां चक्रस्य विधिवद् व्यधांत्। पर्व ४४ श्लो १.

यावरू न तद्भव मोक्षगामी पुरुष गृहस्थावस्थेत चक्ररत्नाची अर्थात चक्र धारण करणाऱ्या देवतांची विधिवत पूजा करतो तो काय मिथ्यात्वी म्हणावा? विशेषतः त्र्लोकात 'विधिवत्' शब्दावरू न भगवंताच्या पूजेचा विधी व जिनभक्त व देवतांच्या पूजेचा विधी यांत फरक असलाच पाहिजे. दोन्ही ठिकाणी पूजा हा सामान्य शब्द वापरला असला तरी त्यावरू न दोघांच्या पूजेत सारखाच भाव होता असे म्हणता येणार नाही. परिणामाच्या विचित्रतेची कल्पना भावावरू नच केली जाते. केवळ शब्दसामान्यावरू न पूजकाचे भाव दोन्हीकडे सारखेच असले पाहिजेत असा सिद्धान्त काढता येणार नाही.

भरताने शस्त्रांची पूजा केली

भरतचक्री लवण समुद्रांतील मागध वगैरे देवांना जिंकण्याकरितां निघाला असतांना काय म्हणतो ते पहा -

तस्मिन्पौरुषसाध्ये(पि कृत्ये दैवं प्रमाणयन्। लवणाब्धिजयोद्युक्तः सौ(भ्यैच्छद्दैविकीं क्रियाम्।।

स्वतः समर्थ असूनहि शुभप्राप्तीला दैव हेच कारण आहे असे मानणारा लवणसमुद्राच्या विजयाकरितां जावयाच्या वेळी काही दैविक (देवतासंबंधी) क्रिया करावी असे इच्छित झाला म्हणून

अधिवासितजैत्रास्त्रःस त्रिरात्रमुपोषिवान्। मन्त्रानुस्मृतिपूतात्मा शुचितल्पोपगः शुचिः।। ५४ २८ पदं

अर्थ - मंत्रजपाने ज्याचा देह पवित्र झाला आहे असा व शुद्ध अशा शय्येवर शयन करणारा भरत राजा शत्रूंना जिंकण्यास समर्थ अशा शस्त्रांची पूजा करू न तीन उपोषणे करता झाला.

पाक्षिक निरिच्छ नसतो.

वरील भरतचक्रीच्या उदाहरणावरू न जोपर्यंत मनुष्य पाक्षिक अवस्थेत असतो तोपर्यंत त्याला अनेक पदार्थांची प्राप्ति करू न घेण्याची इच्छा असते अर्थात विजिगीषु असतो. म्हणून ते सर्व इच्छित पदार्थ प्राप्त करू न घेण्यासाठी तो अनेक पुरुषांची व साधनांची अपेक्षा करीत असतो. भरतचक्री हा स्वतः समर्थ असला तरी लवणसमुद्रांतील मागधादिक देवांना वश करण्यासाठी त्याला शस्त्रास्त्रांची जरू री होती. त्याच्या अभावी शत्रूला अथवा बलवान पराक्रमी पुरुषाला जिंकणे अथवा वश करणे शक्य नव्हते. भरताजवळ जर चक्ररत्न नसते तर त्याच्या पराक्रमाचे तेज पडले नसते, नव्हे तो चक्रवर्तीच न होता. यावरू न समर्थ असूनहि इतरांच्या सहाय्याची अपेक्षा असते म्हणून त्यांना सन्मानाने बोलावून सहाय्य घ्यावे लागते. अशा व्यवहाराला - सन्मानालाच 'पूजा' या नावाने व्यवहारात संबोधिले जाते. अर्थात ज्याचे सहाय्य

घ्यावयाचे तोही साधारणत: पराक्रमी, बलवान व पुण्यवान पाहिजे तरच त्याचा उपयोग म्हणून भरत राजाने शस्त्रास्त्रांची म्हणजे त्या देवतांची पूजा - सन्मान केला असा अर्थ केल्याशिवाय त्याच्या व्यवहारमार्गाचा समन्वयच करता येणार नाही. पाक्षिक अवस्थेत मनुष्य आपले सिद्धान्त निश्चित करीत असतो. ते करीत असतांना त्याची त्या सिद्धान्ताविषयी खात्री पटली म्हणजे तो त्या सिद्धांतप्राप्तीसाठी चारित्राकडे वळतो, अर्था नैष्ठिक-वृत्ती धारण करण्याकडे निवृत्तिमार्गाकडे प्रवृत्त होतो, म्हणजे विजिगीषुता सोडून मुमुक्षु मार्गाकडे वळतो. त्यावेळी त्याची क्रमाने अकरा प्रतिमा धारण करीत असतां विरक्ती वाढत जाते. म्हणून पं. आशाधरांनी आपल्या सागरधर्मामृतात 'त्याला परमेष्ठिपदेषु अर्हदादिपंचगुरुचरणेषु एका धीरन्तर्दृष्टिर्यस्य' अर्थात् परमेष्ठी जे अर्हतादि पाच, त्याजविषयी ज्याची अत्यंत निष्ठा जमली आहे असा पुरुष -

"आपदाकुलितो$पि दर्शनिकस्तन्निवृत्त्यर्थं शासनदेवतादीन् कदाचिदपि न भजते" आददेनें आकुल झालेला दर्शनिक श्रावक अर्थात् पहिली प्रतिमा धारक नैष्ठिक श्रावक शासनदेवतांची, आपदा दूर होण्याकरिता पूजा करीत नाही असे म्हटले आहे. त्याची निवृत्ती इतकी वाढते की, तो-

श्रावकेणापि पितरो गुरु राजाप्यसंयता: । कुलिंगिन: कुदेवाश्च न वन्द्या: सो(पि संयतै: ।।

आपले माता, पिता, गुरु, राजा वगैरे पुरुषांना व तसेच कुलिंगी व कुदेवांना वंदना करीत नाही. कारण संयमी पुरुष असंयमीला वंदन करीत नाही. असा पं. आशाधराचा सांगण्याचा उद्देश आहे. वरील श्लोकातील माता, पिता, गुरु, राजा यांना टाळून फक्त कुलिंगी व कुदेव यांना तो (पाक्षिक) नमस्कार करीत नाही असे दाखवून, कुदेव म्हणजे शासनदेव असा कल्पित अर्थ घेऊन त्यांना नमस्कार करू नये असा दाखविण्याचा पंडितजींनी प्रयत्न केला आहे व त्यासाठी पं. जुगलकिशोरजी माणिकचंद ग्रंथमालेच्या प्रस्तावनेत म्हणतात -

"पं. आशाधरजीने अपनी सागारधर्मामृतकी टीका वि. सं. १२९६ में बनाकर समाप्त की है। परंतु वि.सं. १३०० में बनी हुई आपकी अनगारधर्मामृत टीका के पिछले भागमें इसका उल्लेख जरूर पाया जाता है। इस पर से यह कहा जा सकता है कि सं. १२९६ से पहले या तो यह टीका बनीही नहीं। या पं. आशाधरजीको देखने नही मिली। अन्यथा इसका उल्लेख अपने सागार - धर्मामृत टीकामें जरूर करते। कमसे कम इस टीका की शासनदेवताओंकी पूजा मुक्तिको तो अवश्य स्थान देते, उन्होने उलटा पहिली प्रतिमावाले श्रावक के लिए भी शासनदेवताओंकी पूजाका निषेध किया है। और साफ लिख दिया है कि वह आपदासे आकुलित होनेपर भी कभी उनकी पूजा नहीं करता, किंतु पंचपरमेष्ठीके चरणोमेंही एकमात्र दृष्टि रखता है।"

'वरोपलिंप्सयाशावन्' या श्लोकावर श्रीप्रभाचंद्राचार्यांनी जी टीका लिहिली आहे त्यांत श्रावकाने शासन देवतांचे पूजा विधानादि केल्याने त्यांच्या सम्यग्दर्शनात दोष उत्पन्न होईल अशी शंका घेऊन त्याचे उत्तर देतांना, ती पूजा जर 'वर' मागावयाच्या हेतूने केली असेल तर दोषास्पद मानली जाईल. पण जर ती शासनदेव समजून केली गेली तर सम्यग्दर्शनामध्ये दोष उत्पन्न करू शकत नाही. शासनदेव धर्म पक्षपाती असल्याने त्यांची पूजा करणाऱ्यांना मागितल्या शिवायही ते 'वर' देऊ शकता. असे म्हटले आहे.

पं. आशाधरांनी आपल्या सागारधर्मामृत ग्रंथात वरील टीकाकारांच्या मताचा उल्लेख केला नाही. उलट वरील 'परमेष्ठिपदैकधी:' या अवतरणांत व अनगारधर्मामृतांत 'श्रावकेणापि' या श्लोकांत निषेधच केला आहे. एवढेच नव्हे तर

आशाधरांनी शासनदेवतांची कुदेवात गणना केली आहे, असे पं. जुगलकिशोरजी रत्नकरण्डाकरील माणिकचंद्र ग्रंथमालेत प्रस्तावनेत म्हणतात.

ते असे-"ऐसी हालत में यही ख्याल है कि, पं. आशाधरजीने प्रभाचंद्र के उक्त युक्तिको बिलकुलहि नि:सार तथा पोच और अपने मंतव्य के विरुद्ध समझा है और इसी लिये अपनी किसी भी टीकामें उसे उद्‌घृत नहीं किया। परंतु फिर भी सागारधर्मामृतकी टीकामें इस टीकाका कुछ भी उल्लेख न हो-कमसे कम मतांतरको प्रदर्शित करनेके तौरपर ही य भी न दिखलाया जाना कि, प्रभाचंद्रने दूसरे आचार्योंके मतसे एकदम भिन्न इस टीकामें ११ प्रतिमाओंको सल्लेखनानुष्ठाता श्रावकके ११ भेद बतलाये है - कुछ संदेह जरूर पैदा करता है। और इसी लिये आश्चर्य नहीं जो यह टीका वि.सं. १२९६ से पहिले बनही न पाई हो अथवा बन जानेपर और देखनेको मिल जाने पर यह भी होसकता है कि धाराके इलाकेमें रहते हुये धाराके भट्टारकोंसे उपकृत और प्रभावित होनेके कारण उनकी इस तात्कालिक कृतिकी किसी गलत बातको लेकर उसका प्रत्यक्षरूपसे विरोध करना आशाधरजीने अपने शिष्टाचार तथा नीतिके विरुद्ध समझा हो। परंतु कुछ भी सही, १२९६ से पहलेही या पीछे दोनों हालतमें यह टीका पं. आशाधरजीके समयकी बनी हुई प्रतीत होती है।"

वरील अवतरणांतील पं. आशाधरजीवर धारानगरीचे राहणारे व तेथील भट्टारकांच्या आश्रित असल्याने त्या दडपणाखाली त्यावेळी झाल्या प्रभाचंद्राच्या टीकेचा त्यांनी आपल्या ग्रंथांत निषेध केला नाही असा गंभीर दोषारोष केला आहे. ऐतिहासिक पंडितांना समान नांवाच्या आचार्यांच्या आधारावर त्यांचा काल ठरवून एखाद्यावर कोणताहि व कसलाही आरोप करण्याची कला साधलेली असते. तसे नसते तर आचार्यकल्प पं. आशाधारांवर असा मिंधेपणाचा आरोप करण्यास कोणाचे मन धजले नसते. पं. आशाधरजींच्या सूक्ष्मबुद्धीची व निस्पृह विवेचनाची साक्ष त्यांचे ग्रंथच साक्षात देत असतांना केवळ अनुमानाने असा घृणास्पद आरोप करणे अन्याय्य आहे.

पं. आशाधरजींनी प्रतिष्ठापाठ लिलिलेला आहे तो पं. जुगलकिशारेजी यांच्या पाहण्यांत आला नसावा असे वाटते. त्यांत खुद्द आशाधरजींनी यम व क्षेत्रपाल वगैरे देवतांना 'नमामि, नमामि' असे म्हटले आहे. पण पहिल्या अवतरणात 'आपदाकुलितो(पि दर्शनिकस्ततन्निवृत्यर्थं न भजते' अर्थ् दर्शनिक श्रावक म्हणजे संयमी श्रावक, आपत्ती प्राप्त झाली तरी ती दूर होण्यासाठी त्या देवतांची पूजा करीत नाही असे म्हटले आहे. यावरून आपत्काल सोडून इतर पूजा व्यवहार करतांना त्यांचा आदर शास्त्रोक्तविधीने पाक्षिक अर्थात् श्रावक करू शकेल.

पं. आशाधरांनी त्यांना कुदेवांच्या कोटीत घातले आहे. विशेषत: पं. जुगलकिशोरजींनी पं. आशाधरजींना अभिप्रायहि असाच असल्याचा हवाला दिला आहे. पण पं. आशाधरांचा तसा अभिप्राय नाही हे पुढील त्यांच्याच अनगारधर्मामृतांवरील 'विनय' या प्रकरणाच्या वर्णनावरून दिसून येईल.

पं. आशाधरांनी अनगारधर्मामृतांत 'विनया' चे वर्णन करितांना -१ लोकानुवर्ती विनय, २ काम विनय, ३ अर्थ विनय, ४ भय विनय व ५ मोक्षविनय असे पांच भेद सांगितले आहेत. यांतून लोकानुवर्ती विनयाचे लक्षण दिले आहे. 'लोकानुवृत्तिर्व्यवहारजनानुकूलाचरणं अभिमानिकरसानुविद्ध' म्हणजे आपला अभिमान न सोडतां, लोकनुवृनि - व्यवहारानुकूल आचरण करणे, असे केले आहे व 'उत्कंच' म्हणून त्याचा अधिक खुलासा पुढील श्लोकांत दिला आहे तो असा -

उत्थानमंजलि: पूजातिथेरासनढौकनम् । देवपूजा च लोकानुवृत्तिकृद्विनयो मत: ।।

अर्थात उठून उभे राहणे, हात जोडणे, अतिथिपूजा करणे, आसन देणे, व देवपूजा हा लोकानुवृत्ति विनय होय. यावरून पाक्षिक अथवा अव्रती श्रावकाने सहधर्मी ज इंद्रादि शासनदेव त्यांचे विनयदृष्टीने पूजन केले तर त्यात अशास्त्रोक्त काहीच होत नाही हे हे स्पष्ट आहे.

या शिवाय इन्द्रादिक देव एकभव घेऊन मोक्षास जातात असे 'तत्त्वार्थसार' ग्रंथात श्री अमृतचंद्राचार्य म्हणतात.

दक्षिणेन्द्रास्तथा लौकन्तिका: शची। शक्रश्च नियमाच्च्युत्वा सर्वे ते यान्ति निर्वृतिम्।। यावरून नहि त्यांची कुदेवांत गणना केली नाही हे स्पष्ट आहे.

श्री समंतभद्राचार्य हे अध्यात्म, न्याय, तर्क, व्याकरण, मंत्र, तंत्र, औषधी वगैरे शास्त्रांत प्रवीण होते असे पं. जुगलकिशोरजी यांनी म्हटले आहे.

श्रवणबेळगोळच्या एका शके १०५० च्या नं. ५४ व्या व ६७ व्या शिलालेखांत ज्याला मल्लिषेण प्रशस्ति म्हणतात, खाली श्र्लोक आहे.

वंद्यो भस्मकभस्मसात्कृतिपटु: पद्मावतीदेवता-दत्तोदात्तपद: स्मन्त्रमहिमाव्याहूतचन्द्रप्रभ: ।
आचार्यस्य समन्तभद्रगणभूद्येनेह काले कलौ । जैनं वर्त्म समन्तभद्रमभवद्भद्रं समन्तान्मुहु: ।

अर्थात, आपला भस्मक रोग नाहीसा करण्यात चतुर, पद्मावती देवीच्याद्वारा ज्यांना उदात्तपद प्राप्त झाले, ज्यांनी आपल्या मंत्र वचनांनी बिंबरूपात चंद्रप्रभू बोलविले व ज्यांनी या कलिकालात कलयाणकारी जैनमार्ग सर्वभद्र केला असे आचार्य समंतभद्र पुन: पुन: वंदनीय आहेत.

यावरून आचर्यश्रींना पद्मावती देवीच्या प्रभावाने उदात्तपद प्राप्त झाले व मंत्रप्रभावांनी त्यांनी चंद्रप्रभमूर्ती प्रगटविली हे स्पष्ट आहे. पं. जुगलकिशोरजींनी वरील श्र्लोकातील पद्मावती या शब्दाचा अर्त ती देवता असा न घेता पद्मावती नामक शक्ति असा घेतला आहे. अर्थात स्वमताच्या सिद्ध्यर्थ श्र्लोकातील शब्दार्थाची त्यांनी ओढाताण केली आहे हे उघड दिसून येते.

देवयोनी उपहासास्प आहे काय?

पुण्यांशाच्या अधिकतेने देवयोनीत जन्म होतो असा आपला सिद्धांत सांगतो. तेथे केवळ सुखोपभोगांची सामग्री उपलब्ध असते. चारित्र पाळण्यासाठी तेथील अवस्था नाही. म्हणून ते अव्रती म्हणविले जातात. त्यांच्या व ज्ञान मुनष्यापेक्षा जास्त असते, ही गोष्ट नाकारतां येत नाही. अशा स्थितीत कर्मभूमीतील माणसावर त्याचा पुण्योदय असेल व काही पूर्व जन्मसंबंध असेल तर कदाचित ते तेथील जीवांवर उपकार करू शकतात. संसारी जीव लोभवश व दु:खवश अज्ञानामुळे खऱ्या देवाचे न समजता देवयोनीतले देव म्हणजे 'खरा देव' असे समजून पूजेच्या रूपाने इच्छित फलांची त्याजकडून अपेक्षा करतात. पण ते त्यांना प्राप्त होतेच असा नियम नाही. कोणा एखाद्या पुण्यशाली जीवाला सम्यग्दृष्टी

असून जिनभक्त असेल तर त्याच्या भक्त्यतिशयाने न मागताही त्याचे इच्छित पुरे करू शकतात. इतरांना केवळ भक्ती करू नही ते प्रसन्न होत नाहीत. अशी अवस्था असतांना येथील सामान्य माणसापेक्षाही त्यांची योग्यता कमी मानून त्यांचा उपहास करणे तत्त्वज्ञ मामसांना कसे शोभते हे समजत नाही. मनुष्ययोनीत पापपुण्याच्या मिश्रणाने व देवयोनित पुण्यातिशयानें प्राप्त होत असते असे शास्त्रकार म्हणतात. पुण्यातिशयामुळेच ऐंद्रियसुख त्यांना चिरकाल प्राप्त होत असते. अव्रती पुरुष या ठिकाणी राजा अथवा मोठे अधिकारी राजपुरुष यांचा आपल्या स्वार्थासी अनुनय करतात की नाही ? जर तसा अनुनय एखाद्या पुरुषाने आपणाहून अधिक सम्यग्दृष्टी पुण्यशील देवांचा केला तर त्याला मिथ्यात्वी कसे म्हणतां येईल ? अर्थात् असा आदर करणाऱ्याने देव, सुदेव, कुदेव व देवाधिदेव यांचे स्वरू प समजूनं घेतले पाहिजे. म्हणजे तो त्यांच्या योग्यतेप्रमाणे आदर (पूजा) करील. खरे वस्तु-स्वरू प असे असल्यामुळे केवळ एकांगाने सम्यक्त्वी शासन देवतेबद्दल लोकांत तिरस्कार उत्पन्न करू न त्यांचा उपहास करणे योग्य नाही.

शासनदेव 'कुदेव' नाहीत.

श्रीसकलकीर्ति आचार्यांनी आपल्या धर्म-प्रश्नोत्तर ग्रंथातील तिसऱ्या अध्यायामध्ये देवांचे प्रकार सांगितले आहेत ते असे -

देवाः कतिप्रकाराः स्युर्देवदेवा जगन्नुताः। सुदेवाश्च कुदेवाश्च देवाश्चतुर्विधा इमे।।४३।।

देवदेवः महान्तःकेये तीर्थेशा जगद्धिताः। धर्मतीर्थकरा विश्वज्येष्ठा देवाधिपाश्च ते।।४४।।

के सुदेवा दृगाढ्या ये चतुर्णिकायनिर्जराः। जिनभक्ताः सुदेवास्ते शक्राद्या देवजातिषु।।४५।।

कुदेवाः के(त्र ये देवगतौ दर्शनवर्जिताः। चतुर्णिकायामध्ये ते कुदेवा भववर्द्धकाः।।४६।।

अदेवाः के(त्र स्थापिताः परवंचकैः वंचनायाज्ञलोकानां भवाब्धिगामिनो(खिलाः।।४७।।

चण्डिकाहरहार्याद्या ये धूर्तेः विनायकादयोयुताः। स्त्रीभूषणायुध्याद्यैस्ते स्युश्चादेवा सुरातिगाः।।४८।।

१. सर्व जगाचे हित करणारे तीर्थेश धर्मप्रवर्तक तीर्थंकर सर्व जगात मोठे अर्थात् विश्वज्येष्ठ ते देवाधिदेव जाणावे.

२. चतुर्णिकाय देवांत जे सम्यग्दृष्टि असून जिनभक्त आहेत असे इंद्रादिक देव सुदेव समजावे.

३. जे देवगतीत जन्मून दर्शवर्जित (भाव मिथ्यात्वी) असतील ते कुदेव समजावे.

४. धूर्त व परवंचक लोकांनी भोळ्या लोकांना फसविण्यासाठी स्थापन केलेल्या देवदेवतांना अदेव म्हणावेत.

वरील अवतरणावरू न चतुर्णिकाय देवांतील जिनभक्त शासनदेव कुदेव नाहीत हे उघड आहे. तरी पण त्यांना कुदेव व मिथ्यात्वी म्हणून त्यांचा कित्येक पंडितांनी उपहास केला आहे. तो शास्त्रसंमत नाही अशी वाचकांची खात्री होईल. जिनभक्त देवतांना आचार्य ग्रंथांत कोठे 'कुदेव' म्हटल्याचा उल्लेख असेल तर तो प्रसिध्द करण्यात यावा.

पण्डित सदासुखजी स्वत: तेरा पंथाचे कट्टर अनुयायी होते ही गोष्ट त्यांच्या चरित्रावरुन स्पष्ट आहे. त्यांचे वडील जरी वीस पंथाचे आम्नायी होते तरी ते स्वत: त्यापासून स्वतंत्र विचार करुन तेरा पंथी बनले. त्यावेळी जयपुरादि भागात या पंथाचा अत्यंत जोर होता. त्या आवेशांत अनेक पंडितांचा अभिमान पाराकाष्ठेला पोहोचला व त्यांनी अज्ञानी जीवांना खर्या देवांचे स्वरुप समजावून देण्याच्या ऐवजी शासदेवतांनात 'कुदेव' ठरवून त्‌ाबद्दल समाजात तिरस्कार केवळ बोलूनच न दाखवितां लिहून व्यक्‍त केला व पूर्वाचार्यकृच्त्त प्रतिष्टापाठादि ग्रंथ अप्रमाण मानून त्याऐवजी स्वकृत 'वसुबिन्दु' प्रतिष्टापाठ म्हणून नवीन ग्रंथ-रचना करून त्यांतून शासनदेवतांदिकांच्या आह्वानादिकांचे पाठ कढ्ढून टाकले.

समवसरणाचे प्रतीक

जिनमंदिर हे समवरसरणाचे प्रतीक आहे. त्यांत भगवंताच्या सभोवती व्यंतरदेव, इंद्रादिक देव व आपापल्या यक्षिणीसह छत्रचामरे घेऊन भगवंतावर वारीत असतात. आज उत्खननात हजारो वर्षाच्या जुन्या प्रतिमा निघत आहेत त्या सर्व अहिहंताच्या मूर्ती यक्षयक्षिणीसह बनविलेलेल्या आहेत. त्या सर्व अष्टप्रातिहार्यांनी युक्‍त असलेल्लया दिसून येतात व तेच खरे समवसरणाचे प्रतीक आहे. ते टाकून आता यक्षयक्षिणीविरहित प्रतिमा जयपुरातून तयार केलेल्या जातात. हा तेथील संद्रदायाचा प्रभाव आहे. पण अरिहंताची म्हणजे समवसरणातील ती मूर्ती म्हणवूं शकत नाही. भगवंताला कशाचीच आवश्यकता नाही पण समवसरण विभूती इंद्राने संसाकरी जीवांच्या मनाचे भगवद्‌गुणाकडे आकर्षण होऊन भक्‍ती उत्पन्न होण्यासाठी व त्यांचे कल्याण होण्याच्या हेतूने रचलेली आहे व सर्व आचार्यानी ती प्रमाण मानून येथील मंदिरात तशीच रचना व पूजापप्रभावानेची व्यवस्था करून ठेवली आहे. त्याचा विचार न करता असे शास्त्रविरुध्द मार्ग संसारात होतात हा काल महिमा होय.

सारांश

शासनदेव रागद्वेषमलीमस आहेत म्हणून ते कुदेव आहेत असे म्हणता येत नाही. रागद्वेषांचा सद्‌भाव येथे सम्यक्‍त्वी, व्रती, संयमी पुरुषाला दहाव्या गुणस्थानापर्यंत होत असतो. म्हणून तो जसा मिथ्यात्वी अथवा कुपुरुष म्हणविला जात नाही, त्याप्रमाणे शासनदेवही रागद्वेषामुळे कुदेव म्हणविले जाऊ शकत नाहीत. लौकिक व्यवहाराप्रमाणे त्यांचे पूजनव लोकावनुवर्ति विनयांत पडते हे सिध्द आहे.

समारोप

वरील टीकेचा भाग सोडला तर इतर सर्व विवेचन अत्यंत विस्ताराने आकर्षक भाषेत केले आहे. ते लक्षपूर्वक वाचल्यास सामान्य मनुष्याच्या मनावर त्याचा परिणाम झ्लायवाचून राहात नाही. याचा नियमित स्वाध्याय करीत गेल्यास धर्मत्त्वांचे व तदनुसार श्रावकाचाराचे आचरण करण्याकडे पापपुण्याचा भेद समजून प्रवृत्ती होईल. अशा हेतून`महाराष्ट्र भाषआ जाणणार्या लोकांसाठी या ग्रंथाचे प्रकाशन केले आहे.

पण्डितजींनी चरित्राधिकारात षोडशकारणभावना, दशलक्षणधर्म, अनुप्रेक्षा, मृत्युमहोत्सव वगैरे विषयांचे विस्ताराने वर्णन केलेले आहे. पण शेवटी श्रावकाच्या अकरा प्रतिमांचे तसे विस्ताराने वर्णन केले नाही. याचे कारण हा

विस्तृत ग्रंथ लिहितांना त्यांचे प्रकृती बरी नसल्यामुळे त्यांना हा ग्रंथ पूर्ण होईल की नाही याचा भरंवसा वाटत नव्हता असे दिसते. कारण ते ४२६ व्या पानावर लिहितात -

'यापुढे अनेकांत भावना व समयसारादि भावनांचे स्वरुप सागावयास पाहिजे परंतु नाशवंत शरीराचा भरंवसा वाटत नाही. म्हणून मूलसूत्रकरांनी वर्णिलेला ग्रंथ पुरा करणे योग्य आहे. अशा विचाराने अधिक विवरण न करता मूलग्रंथाच्या विषयाकडे वळतो.' यावरू न प्रतिमांचे स्वरुप संक्षेपाने लिहिले गेले असावे.

सोलापूर.
वैशाख सु. ८ वीर सं. २०१० ब्र. जीवराज गौतमचंद
ता. १०-५-५४